

Альжанова А.¹, Тілепберген А.^{2*}

¹филология ғылымдарының кандидаты, доцент,

²журналистика факультетінің PhD докторанты,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Қазақстан, Алматы қ., *e-mail: akmoldir@list.ru

**XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫ ТУРАЛЫ ШЕТЕЛДІК
ЖАРИЯЛАНЫМДАР**

Жарты ғасырдың тарихи дамуында қазақ кеңестік әдебиеті идеологиялық және көркем биіктерге жетті, бұл бүкіл одақтық көркем әдебиеттің қазынасын толықтырып, байытуға мүмкіндік берді. Батыс және шығыс тілдеріне аударылған кітаптарды таңдау кездейсоқ емес. Халықаралық тілдердің біріне айналған орыс тілінің арқасында әртүрлі халықтардың әдебиетімен байланыс саласы кеңейді. Қазақстан шетелде жарияланған шығармалардың саны жағынан Кеңес Одағы елдерінің арасында алғашқылардың бірі болып саналады. Шынында, Абайдың өлеңдері, М. Әуезовтің романдары, С. Мұқанов, Ғ. Мүсрепов, Ғ. Мұстафин, Т. Ахтанов, Ә. Нұрпейісов, Б. Момышұлы, Ә. Әлімжановтың шығармалары көптеген шетел тілдеріне аударылып, жарық көре бастады. Батыс Еуропаның Андре Стил, Регион Бержерон, Альфред Курелла, Херберт Кремпыен, Эрхер Хексельнштейдер, Имре Тренчен-Вальдапфель, Людек Грзебичек, Франтисек Суккуп және т.б. сияқты жазушылар мен ақындардың пікірінше қазақ әдебиетінің идеологиялық және көркемдік құндылықтары шығармаларда айқын көрініс тапқанын айтады. Шетелдік тарихшылар үшін қазақ әдебиетінің қоржыны, өзінің ерекше тарихымен, бірегей рухани өмірімен, таңғажайып эстетикалық әлемімен таңданыс туғызды. Мақалада авторлар, қазақ әдебиетіне, дәстүріне, мәдениетіне қызығушылық танытқан шетелдіктердің еңбектеріне сілтеме жасап, елімізді әлемге танытқан ірі тұлғалар жайлы сөз етеді. Сонымен қатар, олардың әлем әдебиетіне қосқан үлесі жайлы жазылады.

Түйін сөздер: қазақ әдебиеті, ақын, жазушы, шығармашылық жолы, шетелдіктер пікірі, мәдениет, дәстүр.

Alzhanova A.¹, Tilepbergen A.^{2*}

¹Candidate of Philology, Associate Professor,

²PhD doctoral student, Faculty of Journalism,

Al-Farabi Kazakh national university, Kazakhstan, Almaty,

*e-mail: akmoldir@list.ru

Foreign publications on the Kazakhs of the early XX century

In the historical development of the early XX century Kazakh Soviet literature reached ideological and artistic heights, allowing to enrich the values of the All-Union fiction. The choice of books translated into Western and Eastern languages is not accidental. Thanks to the Russian language, which became one of the international languages, the area of communication with the literature of different countries expanded. In the article the authors refer to the works of foreigners interested in Kazakh literature, traditions and culture, and talk about the great personalities of our country. Kazakhstan is one of the first countries of the Commonwealth of Independent States in terms of the number of works published abroad. In fact, Abai's poems, M. Auezov's novels, works by Mukanov, G. Mustrepov, G. Mustafin, T. Akhtanov, A. Nurpeisov, B. Momyshuly, A. Alimzhanov were translated and published in many foreign languages. According to such Western and poets as Andre Style, Bergeron Region, Alfred Kurella, Herbert Kerpien, Erher Hekelschneider, Imre Trenchen-Valdupfel, Lyudek Grzebichek, Frantisek Soupod writers, the ideological and artistic value of Kazakh literature is clearly reflected in the works. For foreign

historians the niche of Kazakh literature was filled with its unique history, unique spiritual life and an amazing aesthetic world.

Key words: Kazakh literature, poet, writer, creative path, publications of foreigners, culture, traditions.

Альжанова А.¹, Тілепберген А.^{2*}

¹кандидат филологических наук, доцент,
²PhD докторант, факультет журналистики,
Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, *e-mail: akmoldir@list.ru

Зарубежные публикации о казахах начала XX века

В историческом развитии начала XX века казахская советская литература достигла идеологических и художественных высот, позволяя обогащать ценности Всесоюзной художественной литературы. Выбор книг, переведенных на западный и восточный языки, не является случайным. Благодаря русскому языку, который стал одним из международных языков, расширилась область общения с литературой разных стран. Казахстан является одной из первых стран Содружества Независимых Государств по количеству работ, опубликованных за рубежом. Фактически, стихи Абая, романы М.Ауэзова, произведения С. Муканова, Г. Мусрепова, Г. Мустафина, Т. Ахтанова, А. Нурпейсова, Б. Момышулы, А. Алимжанова были переведены и опубликованы на многих иностранных языках. По мнению таких западных писателей и поэтов, как Андре Стиль, Регион Бержерон, Альфред Курелла, Герберт Керпиен, Эрхер Хекельшнайдер, Имре Тренчен-Валдапфель, Людек Грзебичек, Франтисек Сукуп, идеологическая и художественная ценность казахской литературы четко отражена в произведениях. Для иностранных историков корзина казахской литературы была наполнена ее уникальной историей, уникальной духовной жизнью и поразительным эстетическим миром. В статье авторы ссылаются на работы иностранцев, интересующихся казахской литературой, традициями и культурой, и говорят о великих личностях нашей страны.

Ключевые слова: казахская литература, поэт, писатель, творческий путь, публикации иностранцев, культура, традиции.

Кіріспе

«Әдебиет арқылы тұтастай болмаса да, көптеген дүниелерді танып, білуге болады. Қазақ кітаптарында даналықты, қонақжайлылыққа деген сүйіспеншілік қасиетін сезінесіз. Қашықтағы адамдардың өзіндік мәдениетін анықтау үшін бір ғана әңгімелесу жеткіліксіз екені мәлім» Э. Хексельшнейдер (Э. Хексельшнейдер, 1967).

Қазақ әдебиеті ғасырлар тереңдігінде тамырланған эпикалық және лирикалық дәстүрлермен сипатталады. XIX ғасырдың ортасына дейін барлық жанрларды (әсіресе ерлік әндерін, лириканы, әндерді, ертегілер мен аңыздарды) қамтитын бай халықтық поэзия қазақ халқының бұрынғы және қазіргі өмір туралы өз көзқарастарын, әдемі болашағының армандарын жалғыз паш етті.

«...Мен Мұхтар Әуезовтің мұражайында болдым, содан кейін ғана мен қазақ және қырғыз халқының алдында қарыздар екенімді түсіндім. Әуезовті әйгілі жазушы ретінде танытымын. Енді мен осы тұлғаның басқа қыры: әлем халықтарына көптеген еңбек жазғанын, шешен, ғалым, қоғам қайраткерлігімен таныстым.

Бәлкім, өткен ғасырларда мұндай адамдарды пайғамбарға теңеуге болар ма еді (Э. Хексельшнейдер, 1967, 101) деп, Хексельшнейдер Әуезовтің мұражайынан кейін алған әсерін осылай жеткізген.

Өздеріңізге белгілі, XX ғасырдың тарихи дамуында қазақ кеңестік әдебиеті идеологиялық және көркем биіктерге жетті, бұл бүкіл одақтық көркем әдебиеттің қазынасын толықтырып, байытуға мүмкіндік берді. Жас қазақ кеңестік әдебиеті, ұлттық өмірдің барлық салаларындағы тың мәселелерді көтерді, соның арқасында оның бүкіл одаққа танылуына әкелген осындай көркемдік құндылықтар пайда болды. Нәтижесінде ол біздің елімізге деген тыс жерліктердің қызығушылығын туғызды.

Қазақстандық авторлардың шығармалары Батыс пен Шығыс халықтарының көптеген тілдеріне аударыла бастады. Қазақстан шетелде жарияланған шығармалардың саны жағынан Кеңес Одағы елдерінің арасында алғашқылардың бірі болып саналады. Шынында, Абайдың өлеңдері, М. Әуезовтің романдары, С. Муканов, Ғ. Мүсірепов, Ғ. Мұстафин, Т. Ахтанов, Ә. Нұрпейісов, Б. Момышұлы, Ә. Әлімжановтың шығармалары көптеген шетел тілдеріне аудары-

лып, жарық көре бастады (Ш. Сатпаева, А. Мусинов, 1971, 7).

Германия демократиялық республикасында «Алтын киіз үй» атты үлкен кітапта жиналған қазақ батырлық өлеңдер мен ертегілерінің үлгілері жарық көрді. Болгарияда «Қазақ халқының ертегілері» пайда болды, Абай Құнанбаевтың шығармашылығы мен Жамбылдың поэзиялық жинағы («Сүйіспеншілік пен ашудың әндері») Чехословакияда жарық көрді. М. Әуезовтің «Абай», «Абай жолы» романдары ағылшын, болгар, венгер, вьетнам, неміс, грек, корей, поляк, румын, словак, түрік, француз, чех, хинди тілдеріне аударылды. М. Әуезовтің «Қараш, қараш оқиғасы» повесі неміс және француз тілдерінде, «Сұлулық кезіндегі күйзеліс», болгар, түрік, румын, чех, С. Мұқановтың «Ботагөз» романы поляк және чех тілдерінде, Ғ. Мұстафиннің «Миллионері» болгар, неміс, поляк, румын, чех тілдеріне аударылды, оның «Қарағанды» романы, румын, словак тілдерінде жарық көрді (Ш. Сатпаева, А. Мусинов, 1971, 8).

ГДР-да Т. Ахтановтың «Даладағы конфессиялар» және Ә. Әлімжановтың «Махамбеттің жебесі» романы жарияланды. Ә. Нұрпейісовтің «Қан мен тер» романы француз тілінде жарық көрді (Ш. Сатпаева, А. Мусинов, 1971, 9). Сонымен қатар, шет елдердегі газеттер мен журналдарда сол заманғы ақындардың жекелеген өлеңдері үнемі жарияланып отырды. Шетелдік тарихшылар үшін қазақ әдебиетінің қоржыны, өзінің ерекше тарихымен, бірегей рухани өмірімен, таңғажайып эстетикалық әлемімен таңданыс туғызды.

Батыс және шығыс тілдеріне аударылған кітаптарды таңдау кездейсоқ емес. Халықаралық тілдердің біріне айналған орыс тілінің арқасында әртүрлі халықтардың әдебиетімен байланыс саласы кеңейді. Қазақ өнерінің әдебиеті әлемнің көптеген елдерінде ұлы ұлттық элемент ретінде қабылданады, ол өзін-өзі тану және халық мәдениетімен байланысы бар бай мәдениет ретінде ең бай социалистік өнердің органикалық бөлігі болып табылады. Бұл көптеген елдердегі ең үздік қазақ шығармаларын басып шығарумен қатар, олардың журналдар мен газет беттеріне, ғылыми кітаптарға және танымал оқулықтарға жоғары баға берген жетекші шетелдік жазушылар, сыншылар мен оқырмандардың көптеген мәлімдемелерімен де дәлелденді. Батыс Еуропаның Андре Стиль, Регион Бержерон, Альфред Курелла, Херберт Кремпьен, Эрхер Хекселшнейдер, Имре Тренчен-Вальдапфель, Людек Гржебичек, Франтисек Сукуп және т.б.

сияқты жазушылар мен ақындардың пікірінше қазақ әдебиетінің идеологиялық және көркемдік құндылықтары шығармаларда айқын көрініс тапқанын айтады (Ш. Сатпаева, 1969).

Вернер Браум Әуезовтің «Абай жолы» романын, «... социалистік әлем әдебиетінің ең ұлы туындыларына жатқызылуы керек» деген қорытындыға келеді. Австрияның «Weg und Ziel» газеті өзінің романға берген пікірінде, «тілдің көркемдік сұлулығын, танымал кейіпкерлермен, әдемі боялған сюжеттер және шын мәнінде гуманистік идеялар арқылы жеткізе білген, роман әлем әдебиеті қатарынан орын алуы тиіс (Ш. Сатпаева, А. Мусинов, 1971, 14) деп жазады. Неміс ғалымы Альфред Курелла, «Абай – тарихи батырдың, ұлы ойшыл мен саясаткердің, қазақтың бас ақынының есімі. Ұлы тұлға, XIX ғасырда қазақ халқының тарихында өшпес із қалдырды», – деп Абайға жоғары баға берген (А. Курелла, 1954).

Ойтолқы

Қазақ авторларының еңбектерінің әлем халықтарының көптеген тілдеріне аударылуы, олар туралы жетекші жазушылар мен сыншылардың шолулары, шетелдік оқулықтар мен зерттеулердегі қазақ әдебиетінің дамуының объективті сипаттамасы қазақ әдебиетінің жаңа деңгейге көтерілуінің белгісі. Осыларды оқып білген халық, Англиядан келген Дж. Уилер мен АҚШ-тың Т. Виннердің жазғанына сенуге бола ма? 1958 жылы қазақ әдебиетінің тарихи дамуының қасақана бұрмаланған «Орыс Орта Азия қазақтарының ауызша шығармашылығы мен әдебиеті» атты кітабы жарық көрді (Т. Виннер, 1958). Әрине, жақтаушы бар жерде даттаушы да қатар жүретіні бәрімізге мәлім. Бұл кітапта автор, қазақ және орыс халықтарының арасындағы достықтың пайда болуына түрткі болуға тырысады және заманауи қазақ ұлттық әдебиетінің гүлденуін көрмейді. Қазақ әдебиетінің тарихын бұрмалау және бұрмалаушылықпен күресу кезінде авторлар шығармаларын шет елде жариялау және олар туралы белгілі батыс мәдениет қайраткерлерінің мәлімдемесі сөзсіз орындалады және болашақта шынайы жағдайды айқындайтын ізгі функцияларды орындайды.

Шетелдіктер қазақ халқының әдебиетіне ғана емес, дәстүрі мен мәдениетіне де аса зор қызығушылық танытты. Оған дәлел Жамбылдың 75 жылдығына байланысты шетелдіктердің жіберген құттықтау хаттары. Бұл хаттардан Жамбылдың қазақ даласының шекарасын кесіп өтіп, бү-

кілодақтық және әлемге танымал болғандығын білеміз. Танымал шетел жазушылары Роман Роллан былай деп жазды: «Батыс Альпінің жүрегiнен Қазақстанның даласына, Жамбылға құттықтауында – қазақ халқының әншісі және бірегей азаматы» (Ю. Зенюк, 1961) десе, белгілі дат ақыны Мартин Андерсен Нексе: «Сіз, ең бақытты жансыз, сіз көшпелі өмір салтынан жоғары совет мәдениетіне дейінгі аралықта қызықты да еркін өмір сүрдіңіз, сүріп келесіз де» (В. Неустроев, 1951) деген құттықтау лебізін жіберген.

Ұлы Отан соғысы кезінде Батыста Жамбылдың танымалдығы арта түсті. Прогрессивті шетелдік жазушылар ақынды Кеңестік отанына деген терең сүйіспеншіліктен туған әндерінен танып білді. 1943 жылы Нью-Йоркте жарияланған Біріккен Ұлттар Ұйымы шығарған соғыс тақырыбындағы поэзия жинағына «Біздің туған жеріміз үшін» өлеңінің енуі кездейсоқ емес.

Чехословакияда жарияланған Жамбылдың еркін стиліндегі өлеңдер кітабы «Сүйіспеншілік пен ашулану әндері» деп аталады, сондай-ақ ол туралы мерзімді баспасөз («Людова культуры», «Пратсе») шолуларында мазмұнның, поэзия мен ұлт байлығының әртүрлілігінен басқа, әншінің туындыларының білім беру құндылығы ерекше аталып өтті.

Венгер жазушысы, мемлекеттік сыйлығының лауреаты Кошутто Андор Габор (1884-1953) ұлттық әншінің шығармашылығын аударуға және зерттеуге көп көңіл бөлді. Румындық мүсінші К. Бараски Бухарестте Херестрау саябағында орналасқан Жамбылдың мүсінін орнатты.

Венгриялық ғылым академиясының академигі, Имре Тренчени-Вальдапфель (1891-1970), қазақ совет жазушылары шығармашылығын кеңінен тарату мәселесінде көп еңбек етті (И. Тренчени, 1941). Венгриялық ғалымның ғылыми жұмысында қазақ әдебиетін зерттеу маңызды орынға ие болды. Қазақ ақындары мен жазушыларының ең жақсы шығармаларын түпнұсқадан аударып, қазақ әдебиеті туралы бірнеше қызықты мақала жазды.

1955 жылы Будапештте Жамбыл туралы кітап жарық көрді. Жамбылдың өмірлік және шығармашылық жұмыстарының негізгі кезеңдері туралы егжей-тегжейлі айтылып, Валларфель

«әрқашан өз халқының жолымен сәйкес келетін ақындық шығармашылығы тарихи оқиғалар кезінде ең үлкен биіктікке дейін көтерілді» деп баса назар аударды. Зерттеу соңында венгриялық академик былай деп жазады: «... Қазақ поэзиясының ғасырлық дәстүрлері Жамбылдың домбырасы арқылы кеңінен таралды» деген пікір қалдырады.

1951 жылы Болгарияның «Халық мәдениеті» баспасынан «Қазақ халық ертегілер» жинағы жарық көрді. 1956 жылы Германия Демократиялық Республикасында қазақтың халық эпосы жайында «Алтын киіз үй» ертегілер жинағы жарық көрді. Оны Берлиндегі «Мәдениет және даму» атты ең ірі баспа үйінің бірі жариялады. Жинақ екі бөліктен тұрады, алғашқы бөлімінде «Қозы-Көрпеш және Баян Сұлу», «Ер Тарғын», «Қыз Жібек» эпостары енгізілген, екінші бөлімінде, «Балтеке би», «Жақсы мен жаман», «Ермек бала», «Қырық өтірік», «Жиренше шешен және Қарашаш сұлу», «Бала мен қасқыр» сияқты ертегілер енді. Бұл жинақтың құрастырушысы белгілі жазушы және қоғам қайраткері Бела Балаш (1884-1949) болып табылады (Ш. Сатпаева, А. Мусинов, 1971, 15). Есмағамбетовтың шығармаларында Кеңестік тарихнамада ұсынылған (Есмағамбетов, 1979). Сондай-ақ, Л. Крадер (Крадер Л, 1963) қазақтың этносының қалыптасуын зерттеді, қазақ жерінің географиялық сипаттамасын берді және 1917 жылға дейінгі Қазақстан тарихының кейбір мәселелерін жазды.

Қорытынды

Б. Балаш қазақ батырлық эпосы мен ертегілерін «гүлдердің таңқаларлық толықтығы, формалардың тұтастығы бар өнер туындылары» деп санайды. Ол әлі күнге дейін белгісіз қазақ халық шығармаларының әлемдік әдебиеттің биік сатысында пайда болуының тарихи оқиғаға теңестірілетініне сенімді болды. Балаш өзінің асыл ісінің жемісін көре алмады, ол осы бай материалды жүйелеп, басып шығаруға үлгерместен дүниеден өтті. Қазақтың халық шығармашылығын іріктеу және өңдеуді белгілі неміс ақыны және аудармашысы Эрик Мюллер жүргізді.

Әдебиеттер

Виннер Т. (1958) Устное творчество и литература Центральной Азии. Университетская пресса Дьюка.

Зенюк Ю. (1961) Андре Стиль о певце казахского народа // Алматинская правда, 4 октября.

Курелла А. (1954) Судьба в сердце Азии // Ежедневный обзор, 15 декабря.

- Есмағамбетов К.Л. (1976) Истина и ложь. Англо-американская историография в Казахстане. – Алма-Ата, 98 с.
Крадер Л. (1963) Народы центральной Азии. – Гаага, 107 с.
Неустров В. П. (1951) Мартин Андерсен-Нексе: Жизнь и творчество. – Москва.
Сатпаева Ш.К., Мусинов А.О. (1971) Казахская литература в оценке зарубежной критики. – Алма-Ата, 7 с.
Сатпаева Ш. К. (1969) Қазақ әдебиетінің шетелде зерттелуі. Жұлдыз журналы, №8, 151-153 б.
Тренчени-Вальдапфель Имренің мақалалар жинағынан, Академиялық баспа үйі, Будапешт, 1941.
Хексельшнейдер Э. (1967) Совет одағы халықтарының әдебиеттері. Лейпциг, 86 б.

References

- Esmagambetov K.L. (1976) Ystyna y lozh. Anglo-Amerikanskaya ystoriografya v Kazakhstane [Reality and falsification. Anglo-American historiography of Kazakhstan]. Foresight-Russia, Alma-Ata, pp 98
Kurella A. (1954) Sudba v serdse Azyy [Destiny in the Heart of Asia]. Foresight-Russia. Ezhednevny obzor 15th December.
Krader L. (1963) Narody centralnoy Azyy [Peoples of Central Asia] Foresight-Russia, Gaaga pp 107.
Khekselshneyder E. (1967) Sovet odagy khalyktarynyn adebyetynen [from the literature of the Soviet peoples] Foresight-German, Leypcig, pp 86.
Neustroev V.P. (1951) Martyn Anderson Nekse: Zhizn I tvorchestvo [Martin Andersen-Nexe: Life and Creativity]. Foresight-Russia, Moskow, pp 56
Satpayeva Sh.K., Musinov A.O. (1971) Kazakhskaya literature v otcenke zarubezhnoy kritiki [Kazakh literature in the evaluation of foreign criticism] Foresight-Russia, Alma-Ata, pp 7
Satpayeva Sh.K. (1969) Kazakh adebyetinin shetelde zerttelui [research of Kazakh literature abroad] Foresight-Kazakh. Zhuldyz zhurnaly, №8, pp 151-153.
Trencheny-Valdapfel Ymrenyn makalalar zhynagynan (Budapesht 1941) [From collections of articles Ymre Trenchy Valdapfel].
Winner T. (1958) The Oral Art and Literature of the Kazakhs of Russian Central Asia Durham: Duke University Press
Zenyk Yu. (1961) Andre Style o pevce kazakhskogo naroda [Andre Style about the singer of the Kazakh people] Foresight-Russia, Almatynskaya pravda, 1961. 4th oktober